

5//7	104 sor =	1,65 %	11 sor =	1,2 %
4//4//4	207 sor =	3,3 %	29 sor =	3,19 %
4/4//4	121 sor =	1,9 %	26 sor =	2,86 %
4//4/4	43 sor =	0,7 %	10 sor =	1,1 %
tagolatlan	8 sor =	0,12 %	2 sor =	0,2 %

2. sz. Ritmikai változatok és az enjambement előfordulása

Szigeti veszedelem

Lírai művek

1568 versszak

227 versszak

Együtt előforduló

7//5 és 5//7

187 vsz. = 11,9 %

37 vsz. = 16,3 %

szabályos harmadolók

29 vsz. = 1,84 %

7 vsz. = 3,08 %

aszimmetrikusan tagolt

158 vsz. = 10,07 %

18 vsz. = 7,09 %

összesen:

374 vsz. = 23,81 %

62 vsz. = 26,47 %

Enjambement

magában

136 vsz. = 8,67 %

11 vsz. = 4,8 %

ritmikai változatokkal

264 vsz. = 16,8 %

16 vsz. = 7,04 %

összesen:

400 vsz. = 25,5 %

27 vsz. = 12,84 %

Fried István

A LEVÉLÍRÓ KÖLCSEY FERENC*

A Kölcsey Ferenc levelezés-kötet margójára

A Kölcsey-kutatás is megszenvedte az 50-es-60-as éveket. Révai József tárgyi tévedésektől sem teljesen mentes Kölcsey-tanulmánya ugyan fölmentést adott a *Vanitatum vanitas* írójának, a jobbágyaival pereskedő földesúrnak, de a Kölcsey-kutatást mintegy arra kényszerítette, hogy eufemisztikusan szólva vitatható téziseket igazoljon. Nem került el ezt a veszélyt Szauder József monográfiája sem,¹ bírálják is újabban a megbízhatóbb Kölcsey-portréért azért máig a legtöbbet tévő tudóst. Igaz, Szauder a rá jellemző csöndes és határozott módon maga kezdte meg a dogmatikus irodalomszemlélet Kölcsey-szobrának lebontását, méghozzá többfelől hozzálátva a nem könnyű munkához: (1) Kölcsey bölcséleti és bölcsellettörténeti érdeklődésének forrásvidékére kalauzolt.² (2) Versértelmezéseivel a Kölcsey-líra összetettségére, valamint a neoklasszicizmus és a romantika határterületére utalt.³ (3) S nem utolsósorban szövegkiadásaival mutatott rá arra, hogy a filológiai vizsgálódás valójában elemi feladatokat sem végzett el a Kölcsey-életmű feltárása terén.⁴ Igaz, éppen ez a terület az, amellyel kapcsolatban ismét — valódi — kifogások merültek föl: a három kötetes 1960-as kiadásban ugyan jónéhány szövegmódosítással élt, de például a már publikált levelek hitelesebb szövegének megállapítását nem végezte el (a Szemere-tár anyagával nem vetette egybe a korábban önkényesen megcsonkított és félreolvasott leveleket),

* Kölcsey Ferenc levelezése. Válogatás. S.a.r.: SZABÓ G. Zoltán. Bp., 1990. Az innen vett idézeteket, adatokat csupán a főszövegben jelzem.

¹ SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc*. Bp., 1955.

² SZAUDER József, *A romantika útján*. Bp., 1961. 180–223.

³ SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc: Himnusz*. In MEZEI Márta — KULIN Ferenc (szerk.): *Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig*. Bp., 1975. 214–232.; Uő., *Kölcsey Vanitatum vanitas-a*. In Sz. J., *Az estve és Az álom*. Bp., 1970. 433–451.

⁴ Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai. 1809–1811. Bp., 1968.

és jellegénél fogva (ti. a kötet a Szépirodalmi Kiadónál és nem az Akadémiainál jelent meg!) nem rekonstruálta Solt Andor szövegközlése⁵ alapján a Kölcsey-életmű dimenzióit. Ezt elősegítendő magam tettem közzé Pap Endre egy levélét,⁶ amely kiegyesíttése a Solt-közlésnek. Továbbá: a felbukkant Kölcsey-jegyzeteknek csupán egy részét publikálták Szauderék, egy másik részét Szauder Mária átadta az Országos Széchényi Könyvtárnak, és csupán Csetri Lajos utalt rá mellékessen kritikátörténeti monográfiájában.⁷

A Szauder-értekezések óta eltelt évtizedek (nem utolsósorban Szauder biztatása nyomán) megelénkítették a Kölcsey-kutatást. Fenyő István és Csetri Lajos kritikátörténeti elemzései, Kerényi Ferenc és Szauder Mária munkái, Lukácsy Sándor versértelmezései a hívebb Kölcsey-kép kialakítását szolgálják,⁸ éppen úgy, mint a politikus és gazdálkodó Kölcsey Ferencsel kapcsolatos levélközlések.⁹ A Kölcsey Társaság sorozata¹⁰ kiváló lehetőségekkel kecsegtet mind a textológia, mind a szövegelemzés és forrásfeltárás területén, és a Kossuth-kutatás során is számos Kölcsey-adalék bukkant föl. Itt jegyzem meg, hogy a megyei levéltári kutatások, továbbá a helytörténeti vizsgálódások szintén sok eredménnyel jártak, s így jobban ismerjük a Kölcsey-pálya számos részletét, jóllehet még a leginkább feltártnak mondott lírát tekintve is vannak megoldatlan (megoldhatatlan?) datálási problémák.¹¹ A további kéziratári búvárkodásoktól újabb Kölcsey-iratokat remélhetünk. Magam emlékszem arra, hogy Szauder Mária birtokában (a Miskolczy-család hagyatékából) egy kiadatlan Kölcsey-beszéd volt, készült arra Szauder Mária, hogy közzétegye, magam is segítettem az adatkeresésben, de tragikusan korai halála miatt erre nem került sor.¹²

Míndezt el kellett mondanom, hogy megfelelő módon értékelhessem a Gondolat Kiadó nagyvonalúságát dicsérő, válogatott Kölcsey-levelezéskötetet, amelyet Szabó G. Zoltán (aki már eddig is sokat tett a Kölcsey-filológiában) rendezett sajtó alá, ismeretlen levelekkel gazdagítva tudásunkat, jónéhány levél szövegét az eredetivel való egybevetés alapján módosított, és a szükséges jegyzetekkel is ellátta a szövegközlést. Nem bírálatképpen jegyzem meg, pusztán sajnálom, hogy a Kölcsey – Kazinczy levelezés darabjainál ilyen

⁵ SOLT Andor, *Kölcsey halála és hagyatéka*. ItK 1938. 375–393.

⁶ FRIED István, *Kölcsey Ferenc ismeretlen versei*. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 4: 25–36.

⁷ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség?* Bp., 1990. 102. (103. sz. jegyzet)

⁸ FENYŐ István, *Kölcsey Ferenc kritikai és fogadtatásuk*. ItK 1973. 338–355.; Uő., *Az irodalom republikájáért*. Bp., 1976. 219–279.; CSETRI, i.m.; KERÉNYI Ferenc, *Rebellis vers vagy Átok?* ItK 1982. 59–60.; Uő., *Kölcsey: „Mi az élet tűzfolyása?”* Bp., 1981.; SZAUDER Mária, *Zrínyi második éneke*. ItK 1981. 99–105.; LUKÁCSY Sándor, *Kölcsey: Vanitatum vanitas*. In *Remény és emlékezet*. Szerk.: TAXNER-TÓTH Ernő – MERVA Mária. Bp. – Fehérgyarmat, 1990. 18–51.; Uő., *A Hymnus koordinátái*. Holmi, 1990. 922–928.

⁹ *Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal*. S.a.r.: TAXNER-TÓTH Ernő. Bp., 1983. Bár a kolofon szerint a szöveggondozás munkájában a sajtó alá rendezőn kívül öten (!) vettek részt, és a jegyzetek készítéséhez két kéziratári és levéltári szakember adott szakmai tanácsot (?), a kötet nem adja a teljes Kölcsey – Kende levelezést, a jegyzetelésbe hibák csúsztak: ismeretlenként közli 1983-ban azokat az epigrammákat, amelyeket 1979-ben a 6. sz. jegyzetben i.m. már bőséges magyarázatokkal közölt.

¹⁰ Társasági füzetek 1. Szerk.: CSORBA Sándor. Fehérgyarmat, 1989.; *Remény és emlékezet*, i.m.

¹¹ PAJKOSSY Gábor, *Kölcsey Ferenc három levele Kossuthhoz*. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1986. 1: 87–96.; SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey ismeretlen verse egy emlékkönyvben*. ItK 1986. 590–596.; A rendkívül gazdag helytörténeti irodalomból jelzészserfen: CSORBA Sándor, *Kölcsey és Debrecen*. Debrecen, 1982.; CSORBA Sándor – TAKÁCS Péter, *Kölcsey és Szatmár megye*. Nyíregyháza, 1988.; CSORBA Sándor, *Szatmár megyei tisztviselők Kölcsey Ferenchez*. Nyíregyháza, 1990.

¹² A Miskolczy-család egy időben egy használaton kívüli kandalló kürtőjében rejtgette a Kölcsey-kéziratokat. Itt egy részük átnedvesedett, néhány lap alig olvashatóvá vált, illetőleg megsemmisült – Szauder Mária közlése. A szóban forgó beszéd kézírata autográf, megsérült, két darabban volt. A kéziratra ceruzával írta rá Szauder József, hogy Tolna megye követének búcsúztatására készült. A kéziratról az OSzK-ban fényképmásolat készült; mind az eredeti, mind a másolat Szauder Mária hagyatékában maradt.

szöveg egybevetés nem történt meg, ugyanis nem csökkentem avval Váczy János roppant nagy munkájának jelentőségét, ha azt kockáztatom meg, hogy a Kazinczy-levelezés datálása nem mindig elfogadható, mint ahogy a levelek szövegközlése (a mai textológiai elvek szempontjából) jónéhány helyen hagy kívánni valót. Szabó G. Zoltán kiadása ebből a szempontból viszont igen jónak mondható, viszonylag kevés félreolvasásra bukkantam. A 23. sz. levélben természetszerűleg ismeretlen személy Heeren, hiszen Heerenről van szó (Arnold Hermann Ludwig, 1760–1842, klasszikus filológus, történész), akinek műveibe bele kell olvasnia annak, aki Költseynek és körének történetiszemléletét minden részletében meg akarja ismerni; mint ahogy az ugyanott és másutt szereplő Gager minden bizonnyal Gager (Hans Christoph Ernst von, 1766–1852, történész, jogász), akinek írásait szintén bele kell vonni a tanulmányozandó listába.¹³

Ami azonban jellemzi a Költsey-kutatást, az a csekély számú érdeklődés Költsey műfajai iránt. A levélíró Költseyről nemigen rendelkezünk kimerítő értekezéssel, Németh G. Béla szép dolgozata ebben a nemből úttörőnek számít.¹⁴ Azért (lenne) oly fontos ennek a (részlet)-kérdésnek tisztázása, mert Költseyről, az emberről nem elsősorban verseiből kapunk információt, hiszen lírai alkotásainak jórésze oly mértékben stilizáló jellegű, olyannyira illeszkedik egy európai líratörténeti folyamathoz, olyannyira „csak” irodalom, hogy nem kevés mérséklés kell a versekből kirajzolódó portré hitelességének megállapításához; amit olykor legbenső vallomásnak hiszünk, az a fiatal Költseynél egy „tónus” találgatása, olykor a XVIII. századi német líra hangvételének, formai sajátosságainak adaptálása. Ugyanakkor nem szoktuk figyelembe venni, hogy a levél (nemcsak a költői, a verses levél, hanem a prózai is, a misszilis is!) önálló műfajjá izmosodhat; a korai francia példaktól és Mikes Kelemtől eltekintve is, főleg a XVIII. század német kultúrájára figyelve, valóságosságában, a közléskényszert kielégítő szépirodalmiságában mentalitás kifejeződése, egyfelől a társas érintkezés egy formája, másfelől viszont az én-kifejezés hatásos eszköze, s itt nem Voltaire hatalmas méretű levelezésére kell gondolnunk, mégcsak nem is a Goethe — Schiller levélváltásra, amely műhelymunka értékű, kevésbé szubjektívizált, sokkal inkább utalhatunk Kazinczy Ferencre, aki a pletykálkodást is a „társadalmi”- „irodalmi” nyilvánosság szerkezetváltásának szolgálatába állította. A prózai levél szépirodalomvá válását segítette és lehetővé tette a levélregény divata, de az a tény is, hogy Lessing vagy Schiller olyan esztétikai-irodalmi értekezés formájával választotta, amely a higgadt érvelet, a gondolati levelezést, a levélről szubjektív meggyőződését külső formává alakított műnem segítségével tárgyiasította nélkül, hogy a személyességtől megfosztotta volna. A prózai levelezők köre¹⁵ (hiszen levelező körök alakulnak) olyan közösséget tételez, amely az érzelmekre fogékony, továbbá amely a pietizmus bensőséges vallásossága, nem egyszer rajongása és az érzelmes-érzékeny líraiság között nemigen ismeri a határokat. Am ez a kör a „nemes” és a „közönséges” lelkeket is megkülönbözteti egymástól, hiszen az egymásra találásnak feltétele az, hogy a „nemesebb” lelkek (versben és levélben) találkozzanak. A kiválasztottak közössége ez, amely nem tarthat közösséget a műveletlen, az érzelmet nem érző emberekkel: a költészet számukra az erkölcsi szépség megjelenése, amely

¹³ Minden bizonnyal GAGER, *Die Resultate der Sittengeschichte* című, 1808-tól megjelenő művéről van szó. Jegyzeteletlen maradt a „két Müller”: Johannes Müller (1752–1809) svájci történétíró és öccse, Johann Georg Müller (1759–1819) bölcselő-vallástörténész. Schmid talán azzal az Erasmus Schmidtel, klasszikus filológussal azonos, akit Költsey jegyzeteiben emleget: *Kiadatlan írásai*. 106.

¹⁴ NÉMETH G. Béla, *Barátság és egyéniség. (Költsey levelezésének néhány lélektani és jellemrajzi vonása.)* In *A Hymnus költője. Tanulmányok Költseyről*. Szerk. LUKÁCSY Sándor. Nyíregyháza, 1974. 30–38.

¹⁵ E kérdésekről részletesebben: *Die beiden Nicolai. Briefwechsel zwischen Ludwig Heinrich Nicolay in St. Petersburg und Friedrich Nicolai in Berlin (1776–1811)*. Hg.: Heinz ISCHREYT. Lüneburg, 1989.; *Brief und Briefwechsel in Mittel- und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert*. Hg.; Alexandru DUȚU, Edgar HÖSCH und Norbert OELLERS. Essen, 1989.

képessé teszi az embereket a magasabb érzések és élmények átélésére, de a nemes tettek végrehajtására és ünneplésére is.

Természetesen ez a fajta kör a XVIII. századi értelemben vett „tudósrepublika”-ban érhetné el célját, ha az nem volna utópisztikus látomás, így marad a barátság, a kötelességnek ünneplése, az emelkedett tónusban elmondott szó mindezek mellett a barátság-vágyról, az érzelmek nemessége segítségével elért erkölcsi magasságról hoz hírt.

Ebben a kontextusban értékelhetjük Kőlcsey levelezését, innen magyarázhatjuk (legalább is részben) szenvedélyes barátkeresését, barátságkultuszát.¹⁶ „Írj nekem — hangzik levele Szemere Pálhoz 1813. máj. 22-én —, nem mint tudós, vagy mint poétának, írj nekem mint barát, ki a mindennapi élet malmai közt örömet találkoznak olyanokkal, kiknek szíveik felsőbb szépség érzésére nyitva állnak.” Majdnem azonos szavakkal önti ki érzelmeit Döbrentei Gábornak 1813. szeptember 25-én: „én nem a literátort, nem a Múzeum kiadóját keresem benned; [...] én lelket keresek, mely lángoljon mint az enyém, a barátot, mint én Palimban és Kállaimban bírok.” A 20. számú levélben (Döbrentei-nek, 1814. febr. 18.) közelebről megismerjük e barátságkultusz egyik fontos irodalmi forrását, Matthissonnak (Berzsenyi kedves költőjének, aki még a gyermekifjú Petőfit is foglalkoztatta) Salisra gondolt versét; a 32. számú levél (Döbrentei-nek, 1815. máj. 3.) Klopstockról emlékezik meg, az „ő lelke szint olyan nagy, mint akármelyiké a legnagyobbak közül”, bár dalaiban és ódáiban meg más alkotásaiban „csak lyrisch, mégpedig csak sentimental-lyrisch”. Nem tudom, mennyire jutott a jelzett napon Kőlcsey eszébe Klopstock *Der Zürchenses*-je, benne az alábbi strofa:

Aber süßer ist noch, schöner und reizender,
In dem Arme des Freundes wissen ein Freund zu sein!
So das Leben genießen,
Nicht unwürdig der Ewigkeit ...

Vagy akár az utolsó szakasz, amelyben a svájci barátokat meglátogató német poéta a barátság házikójának építéséről szól, s a „kulturális tájról”, amely antik reminiszcenciával gazdag. A széplelkek egymásra találása árkádikus idillé emeli a barátság színhelyét, ezt érzí majd Kőlcsey ama ritka alkalmakkor, amelyeket Szemere Pállal együtt tölt el. S hasonlóan Klopstock tájélményéhez, amely a szerelem és a barátság révén teljesebbé válik, a Kállay Ferencnek 1815. okt. 17-i levél szerint: a „körny”, melyben lakik, „poétikai hely”; „csak az a baj, hogy nekem emberek kelljenek, nem lélektelen szépség.”

Anélkül, hogy túlzásba esnénk, csupán a helyes egyensúly kedvéért: aligha mellőzhetjük a jövőben annak vizsgálatát, miképpen fogta föl Kőlcsey a XVIII. század német költészetét, hogyan visszhangozta a pietizmusból kinövő, az ő szóhasználatával élve „sentimental-lyrisch” irodalmat, s továbbá: a XVIII. század német irodalmában (köztük levelezés-irodalmában) megfogalmazott barátság-kultusz mennyiben járult hozzá életkörülményeinek irodalommal stilizálásához, a jobb lelkek, az egymást értők szövetségének idejéhez. Hiszen éppen ez a levelezés-kötet is tanúsítja, hogy akár magyar analógiákról legyen szó, akár magatartásformákról, a legtöbbször és perdöntő helyen német művek ötlenek föl, olykor fölös bőségben kerülnek elő a német irodalom eseményei, pennacsatái, és az OSzK-ban őrzött Kőlcsey-jegyzetek is nagy hányadukban német alkotások kivonatai. A teljesség igénye nélkül soroljuk a levelekben lelt német szerzőket: Matthisson, Bürger, Schiller, Goethe, Höltz, Salis, Gellert, Rabener, Cramer, Gottsched, Schulz, Campe, Klopstock, Gessner, Voss ... Hiba lenne, ha Kőlcsey világirodalmi műveltségét a német irodalomra szűkítenénk (franciául előbb tudott, Rousseau nem csekély becsben állt nála, olasz költőket is jól ismert, Lope de Vegába beleolvasott stb.), viszont szükséges volna végre annak tisztázása, hogy a német költők közül kik és mely művek jelentették számára az igazi élményt, másrészt Kant bölcsellete mellett mely típusú modern (irodalmi? morálfilozófiai?) gondolkodást élte a magáévá. Mivel a barátságkultusz mellett a kötelesség

¹⁶ Erről röviden már SZAUDER is írt: 3. sz. jegyzetben i.m. 182–186.

kultusza a másik tényező, amelynek egész életében áldoz.¹⁷ Annak ellenére, hogy olykor a sztoikus életbölcselet hívének tünteti föl magát. A kötelesség és az események bölcs — egykedvű tudomásul vétele nem mindig zárja ki egymást, olykor az egyik teszi lehetővé a másikat. Bártfay Lászlónak 1830. dec. 15-én üzeni: „Én az élet bajai eránt nem tudok egykedvű lenni; de a kötelesség nekem mindég s minden körülményemben szent ...” A 118. sz. levél Szatmár megye rendeihez szól 1833. okt. 22-éről: „Midőn Magyarnek születtem, együtt velem született az engedhetetlen kötelesség is híve lenni Hazámnak, híve polgári alkotványunknak ...”; erre tanítja (129. sz. levél) a pataki diákokat is, 1834. szept. 7-én: „a hazáért mindent tenni szent kötelesség”. Egészen személyesen, mert Szemeréhez szól a levél (138. sz., 1834. dec. 14.): „Mindent tettem, amit kötelességem a közügy iránt kívánt.” Csakhogy Kölcseynél a kötelesség teljesítése nem csupán morális érték, hanem távlatot adó eszményiség, életet vezérlő elv, átélt valóság is. S bár minden bizonnyal a kanti fogantatású bölcseletnek rendkívüli a szerepe magartatása tudatos fejlesztésében, arról sosem szabad megfeledkezünk, hogy a görög és a római irodalom, illetőleg költészet milyen mély élménye, mennyire szervessé áthasonított és gondolkodást formáló tényezője a Kölcsey-életműnek. Az iskolai antikvitás-oktatás (vö.: 108. sz. levél Szemeréhez 1833. ápr. 12.) lett alapja patriotizmusának, majd levetvén az iskola nyűgeit, eljutott Goetheig, Homéroszig és Shakespeare-ig (vö.: 32. sz. levél. Döbrenteknek, 1815. máj. 3.), akik élete végéig elkísérik. „Goethe: felderít és erőben tart.” (Uo.) Shakespeare: „tele irtózatokkal, tele az emberi természet ezerféle hibáival; de oly való, oly meleg, oly étellel teljes és kolosszális alakban álló!” (123. sz. levél Szemere Pálnak, 1834. aug. 2.) „Hidd nekem: Faust páratlan áll.” (184. sz. levél Szemere Pálnak, 1837. jan. 20.) Ehhez már csak két ténytetésünk hozzá, hogy Homérosz és Kölcsey viszonyában egy lényeges elemre hívjuk fel a figyelmet. (1) Debreceben működött Budai Ézsaiás, aki a göttingai antikvitás-szemlélet egyik legjelentősebb hazai képviselője lett. (2) Homérosz fordítására az a Schedius Lajos biztatta, akinek a pesti esztétikai tanszék elnyerése céljából megírt pályamunkáját szintén a göttingai antikvitás-értelmezés ihlette, s aki a pesti egyetemen ógörögöt is oktatott.¹⁸ Egyszóval Kölcsey antikvitás-felfogásában lehetnek olyan elemek, amelyek Göttinga felé mutatnak, és lényegét tekintve különböznek a wielandi ihletű antikvitás-felfogástól, amely a franciás-rokokó elemekkel jellemezhető grácia-képzetekben és hedonista-felvilágosodott nevelődési regényekben jelentkezik (fordítások révén a magyar irodalomban is!), de amelynek Horatius-értelmezése a korszerűbbnek tetsző, szinte „urbánus” római költőt sugallja az olvasóknak (Kis János és Kazinczy Ferenc ezt közvetítő elsősorban, jóllehet Kazinczynek Goethéknak keresztl átértett antikvitás-élménye számos mozzanatában utal Kölcsey felé!).¹⁹ Maga Kölcsey is több ízben emlegette Homéroszt Goethével együtt (16. sz. levél, Döbrenteknek, 1813. nov. 15., illetve 21. sz. levél Szemere Pálnak, 1814. márc. 3.), s a Homérosz — Osszián egybevetés is származhat Goethétől, a *Werther*ből merítve (32. sz. levél, Döbrenteknek, 1815. máj. 3.). Ami azonban mégis alapvető különbséget jelent a Kazinczy képviselte antikvitás-értelmezéshez képest, az a magartatássá emelkedő szemlélet, amely az ókor hőseiben a kötelesség, a teljesített hivatás, a tökéletessé formált és megvalósított életelv példáit látja. S bár ennek az elképzelésnek

¹⁷ Kötelesség, erkölcs, hivatásérzet összefüggésével kapcsolatban Kant-vonatkozások: *A gyakorlati ész kritikája*. Ford.: MOLNÁR Jenő. Bp., 1922. 20, 34, 75, 90–91. Ilyen passzusokra gondolhatunk: „A cselekvés egész erkölcsi értékének abban rejlik a lényege, hogy az erkölcsi törvény közvetlenül határozza meg az akaratot ...” Vagy; „Minden olyan, a törvénynek megfelelő cselekvésről, amely azonban mégsem magáért a törvényért történt, azt mondhatjuk, hogy a cselekvés csak a betű szerint jó, de nem a szellem (lélek) szerint”. (75.) Kölcsey életművének etikai és morálfilozófiai aspektusból történő megvilágítása még nem történt meg. A korábbi tanulmányok legfeljebb néhány egybevetéssel szolgálnak, vagy kevésbé használhatók: KOVÁCS Dezső, *Kölcsey Ferenc klasszikus műveltsége*. Debrecen, 1931.; KORNIS Gyula, *Kölcsey világnézete*. Bp., 1938.

¹⁸ SZAUDER József, *Az esztétikai tanszék betöltésére kiírt pályázat és kritikai irányzataink*. ItK 1971. 78–106. Schedius pályamunkája: 212–217.

¹⁹ FRIED István, *Goethe és Kazinczy*. It 1989. 229–265.

végso nyomai Winckelmannig vezethetők vissza, Kölcseynél mégsem egy magas fokon stilizált művészség teljes értékű életté álmódása a lényeges, hanem az életjelenségek különféle területeinek egybecsengése, a harmonikus világegésznek az egész nép és az egyes ember életében történő megvalósíthatósága. A 38. számú levélben (Szemere Györgynek, 1815. szept. 1.) olvashatjuk: „Én az újabb nemzetek közt nem lelem azon szellemet, mely a görög nagyokon, s némely rómaiakon is tündöklök. Azon boldog egű régieket, lettek légyen filozófok vagy bajnokok, egyformán veszi környül, mint valamely glória, széplelkűségnek s örökre viruló ifjúságnak bizonyos sugára ...” Kölcsey számára is elérhetetlennek tetsző a régi görögség-eszmény, de nem áll meg ennek megállapításánál. Hiszen a levél azt hirdeti, hogy a görög szépzéret párosítani kell „az érett kor bölcsességével és nagyságával”, „így lennének köztünk szeretetre méltó filozófok és katonák, valamint el nem lágyult érzelmi poéták”. Önmagában a sorrend is figyelemre méltó, meg Kölcseynek ama törekvése, amely a maga „sentimental-lyrisch” korszakával készül leszámolni. A levél egy további részében az „érzékenység” és a „speculatio” tettet bénító hatalmáról szól, előtte azonban meg Homérosz és Szókratész, Platon és Themisztoklész példáját emlegette, korukat szembeállítva a jelen „körülményei”-vel. Szentjóni-Szabó 1791-es pályamunkájára emlékeztető módon,²⁰ csak éppen körülrva, idézi meg a „boldog egű régiek”-et, akiknek kifejlődéséhez megvolt, ami ezt lehetővé teszi: a szabadság. S amikor a közéleti pálya nevelő erejét méltatja, s a méltó visszavonulás esélyeit latolgatja, akkor is az antikoktól vett tanulságokkal példálózik (228. sz. levél, Szemere Pálnak, 1938. márc. 25.): „A római előbb keresztül gázol az orbis terrarum hivatalos szelvéseit; küzdött a forumon, a szenátusban, a comitiatumokban, légiókat vezérelt barbarus népek ellen, polgári háborúkat élt keresztül: aztán villájába vonult és tanult és írt”. Amit ennek a levélrészletnek csattanójául szán: az antikok és „moderne” szembeállítása mellett a szabadon élhető közéleti pálya és az önként vállalt nyugalom dicsérete, elmarasztalván a doktriner elméletieskedést: „Ezért az ő irományai más színűek, mint a professzor uraké.” A 155. számú, vallomásértékű levél (Szemere Pálnak, 1835. nov. 27.) „Homér apánk” és „Horác apa” soraival érvel, fest helyzetet. Ám a vívódó politikus, a kétségek között hánykolódó közéleti ember magatartásának jellemzésére már nem a sztoikusra valló vonások, mégcsak nem is a szenvedéseket méltósággal tűrő és ezáltal azon úrrá lévő, „neoklasszicista” elvek, a csöndes nagyság és a nemes egyszerűség szolgálnak. S ha a maga állította mércét a költő — szigorú önfrólata szerint — nem éri is el, célmegfogalmazása az előző korszak, szintén antikvitásból táplálkozó nézeteitől eltérni látszik. „Megtartani a lélek nyugalomát megrázó esetekben is, még nem elég; de megtartani a lélek mindenkor természetes erejét — hogy t.i. sem baj, sem kedélyhullámzás, sem semmi, gondolataink összeszedésétől s papirostra tételétől vissza ne tartóztasson — ezt elérni nem tudtam. Lehet, még tudni fogom ezt is — bár ne későn! negyvenöt éves embernek — ha ifjú lelket érez fejében és szívében — az idővel nagyon kell gazdálkodnia.”

A Kölcseynél oly gyakori (és kortársainál is hasonlóan sürű) Horatius-hivatkozások azt a feltételezést legalább is megengedik, hogy a horatiusi vagy Horatius által latinul kimondott életbölcsesek áthatották a töprengő mindennapokat, és akár magatartást, akár

²⁰ A „boldog egű régiek” Szentjóninál: *semper favens coeli temperies*; a szabadság ideája: „az antikvitás emberei bennünket nem tehetségben, hanem célkitűzésben múlnak felül, amit irigyel-nünk kell tőlük: a szabadság.” (KENÉZ Gyözö ford.) ItK 1971. 217–227. Kölcsey természet-szerűleg nem meríthetett Szentjóni-Szabó kéziratban maradt értekezéséből, viszont J. J. WINCKELMANN, *Geschichte der Kunst des Altertums* (Weimar, 1964.) című művét ismerhette. Itt olvashatott a mérsékelt ég és kormányzat alatt élő görögökről, kiknek honát Pallas magának szemelte ki (38.), arról, hogy a kis-ázsiai görögök még boldogabb eget élveztek (uo.), Apelles is e kedvező égből alatt élt. Majd a szabadságról: „In Absicht der Verfassung und Regierung von Griechenland ist die Freiheit die vornehmste Ursache des Vorzugs der Kunst. Die Freiheit hat in Griechenland alle Zeit den Sitz gehabt, auch neben dem Throne der Könige, welche väterlich regierten, ehe die Aufklärung der Vernunft ihnen die Süßigkeit einer völligen Freiheit schmecken ließ.” (116.) Egyébként Winckelmannra, illetőleg Heynére és Woodra, továbbá a patriarchális világot kifejező Homéroszra Goethe *Werthere* is felhívhatta a figyelmet.

vitát érzékeltető leírásokban mintegy általános érvényű terminológiaként jelennek meg, amelyek értelmezésére nincsen szükség, hiszen bizonyos szituációkra a leginkább érvényes megfogalmazással szolgálnak. Az a veszély fönnáll, hogy kiüresednek, közhellyé válnak; Kölcseynek és kortársainak előadásában még élő és a kommunikációt megkönnyítő, terminológia értékű nyelvi megoldásokról, átélő szentenciákról van szó. Levélrészletünk bevezető mondatában ezért vélünk Horatius-parafrázisra ráismerni (Megtartani a lélek nyugalmát megrázó esetekben is: *Aequam mentem rebus in arduis Servare mentem*, II. 3.).²¹ S hogy ez a szabad fordítás ilyen önkéntelenül vetődik papírra, abban egyszerre érzékelhetjük egy korszak műveltségi „törzsanyagá”-nak jelenlétét, meg azt, hogy az efféle nyelvi megoldások hitelesítik, ami utána következik. Nevezetesen meghaladását a kizárólag az antik példát hangsúlyozó szemléletnek. Mert a következő mondat már az alkotássá szublimálás lehetőségét veti föl. Ez viszont a jelenkorba, illetőleg a közeli múltba vezet. Óvatosan kockáztatom meg, hogy Kazinczy Ferencre emlékezik Kölcsey, a *Pályám emlékezete* és a *Fogságom naplója* szerzőjére. Alig néhány éve ő rajzolta meg a „borzasztólag szép” pályát. Nemcsak a széphalmi mester „kéziratainak katalóg”-ját tarthatta a kezében,²² hanem talán a *Fogságom naplóját* is, például Toldy Ferenc vagy Bártfay László közvetítésével. Az *emlékbeszéd* néhány sora ezt látszik tanúsítani. „De jött az időpont, egyike azoknak, miket a sors lesújtó villámként rejteget felhőiben, hogy váratlan rohanással öldököljenek; és íme, ő tettei és hatása munkás köréből láncok közé jut; és szabadságát s élte minden reményeit hetedfél hosszú évig siratja [...] A mi barátunk búban mint örömben, kétség mint remény közt, saját ideáljához hű maradt; és a brünni erősségben, mint a kufsteini hegyormon s a munkácsi vár falai közt, szerelme a nyelvhez nem kisebbedék.” Mindenesetre a sorcsapásokat nem csupán passzíván tűrő, hanem vállalt kötelezettségeitől el nem tántorodó és azt a nyelvjűtést és irodalomszervezést nagy művévé, alkotásokká szervező Kazinczy példáját hasonló gondolatmenettel írja le, mint a saját helyzetét. S a passzus befejezéseképpen felhozott elv, hogy t.i. az idővel már „nagyon kell gazdálkodnia”, távolról Benjamin Franklin alapelveire emlékeztet, nevezetesen az időfecsérlést kárhozható nézetekre, t.i. „az idő pénz.”²³ Kölcseynek ebben a levélben még önróniára is telik, Plutarkhosz Julius Caesar-életrajzából hoz példát. (Óvatosan jegyzem meg, hogy Plutarkhosz mellett talán a Kölcsey által sokat forgatott-hivatkozott Shakespeare is felderenghetett, a szintén Plutarkhoszból merítő *Julius Caesar* egy passzusa).

Az antikok tisztelete nem halványul soha Kölcsey előtt; de miközben szembesíti a modern korrallal, ha jelenkorát fel nem menti is, jelenkorának számos egyéniségét az antikok mellé emeli. S az antikok közül is azok állnak nagy becsben nála, akik különben, „mint sok talpig józan, talpig rendes, de talpig mindennapi emberek” (90. sz. levél, Döbrensteinek 1831. okt. 21.), tehát Nagy Sándor, Alkibiadész, „minden tivornyák mellett”.²⁴ Ez a nézet azonban felidéz a XVIII. század német költőinek szándékát a „nemesebb lelkek” s a „közönséges lelkek” megkülönböztetésére, amely Kazinczytól sem volt idegen, és amely Kölcsey nézeteire is hatással volt. Lényegében a följebb elemzett levélrészlet szellemében inti Szalay Lászlót (189. sz. levél, 1837. febr. 26.): „Hidd el nekem, eljön az idő,

²¹ A kiadás lektorát, SZÖRÉNYI Lászlót dicséri, hogy a görög és latin idézetek pontos leldőhelyét mindig sikerült föllelni. Kivétel az „optimus interpres verborum quisque suorum” (a kötetben sajátóhívával!), amely hexameteres sort a recensens is csak MARGALICS Ede *Florilegium*ában találta meg, a szerző megnevezése nélkül.

²² Ez a „katalóg” a Miskolczy-családtól került Szauderék tulajdonába. A sátoraljaújhelyi Kazinczy-konferencián Szauder Mária jegyzetei alapján én ismertettem. A kézirat nem autográf, igen terjedelmes, töredék, eredeti formájában feltehetőleg teljes Kazinczy-műfajstromot adott. Szauder Mária hagyatékában maradt.

²³ Erről és összefüggéséről a protestáns etikával: Max WEBER, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Bp., 1982. 44–45, 52–54, 235–236.

²⁴ Nincs megjegyezve a Nagy Sándor és Alkibiadész mellé állított *Banner*. Pedig jó lenne tudni, mi vezette Kölcseyt e névsor összeállításakor. Vö.: *Kölcsey Ferenc válogatott művei*. S.a.r.: FENYŐ István. Bp., 1975. 1106.

midőn az ember, ha nem szerencsés is, felülemelkedik a sorson; s önrzési nyugalomban, fellengve áll, mint ki tiszta égben a sziklatetőről nézi a lábai alatt tolongó felleget.” (Lényegében erről ír Bártfaynak is, 193. sz. levél, 1837. ápr. 25.: „S mind e bajokban egyedül munkásságom s önrzése az, ami csüggedetlen tart; ami lelketem nemcsak elég erőssé, de nyugodalmasan vidámmá is teszi.”) A sorson felülemelkedni nem jelenti a kilépést a körülmények közül, éppen ellenkezőleg, a körülményeket tudomásul véve, a körülmények ellenében a helytállást. Az „önrzési nyugalom” természetesen a léthelyzetbe való beletörődéssel sem azonos, hanem a megpróbáltatások kiállítását eredményezi, nem a cél elérését, hanem a képességek kifejtését, azt, hogy a maga körében értelmes és hatásos volt a munkálkodó tevékenysége. Idézzük tovább a Szalay Lászlónak küldött tanácsot:

„Sokat gondolkoztam én; s utoljára is úgy találtam, hogy az embert nem helyzetének szerencsés volta, nem álmainak s reményeinek teljeseése, hanem egyedül az teszi boldoggá, tiszta nyugalom részesévé, ha lelke erejét a lehetőségig gyakorolta; ha oka van hinni, hogy jelenre és jövőre lehetőségig hatott. Munkátlanság a lélek sírja; de munkának nemcsak azt hívom, ha valamit teszünk; hanem azt, ha oly nagyot, jót és szépet teszünk, milyennek tételére magunkat erőgyakorlás által felnevelhetjük.”

Tekintsünk el most a Kölcseynél oly gyakran megszólaló „pedagógiai” vonatkozástól, az önrvelés, a küzdésre való önr-készítetés motívumától. Ez az önrvelés vezet el majd a szükséges önismerethez, amely a tettek révén ismerszik meg (s ez összhangban van Goethe hasonlóan megfogalmazott tételével);²⁵ ezúttal a tanács más mozzanatát szeretném kiemelni, és ez is összefüggésbe hozható Goethe nézeteivel. Elsősorban arra utalnék, ami a *Faust* II. részében mondatik ki, mikor az angyalok csapata megmenti Faustból, mi lényéből jobb, nemesebb: Wer immer strebend sich bemüht ... A korábban végső tanításként és életbölcseességgént felzengő monológ továbbgondolása. Ott a szabadságot és az életet a mindennapi munkával állhatatosan kiharcoló egyén éri meg a „legszebb pillanat”-ot, itt a — bár tévelygő — mindig fáradozó ember kapja meg jutalmát. Kölcsey gondolkodása is hasonló körben mozog: amiképpen Faustnak a gátat építve-építette kell a végső óráig helytállnia, abban a munkában kell kifejtetni képességét, és ezáltal megkísérelni, hogy a jelenben másoknak értelmes munkát, a jövőben biztonságot adjon, akképpen Kölcsey elképzelései is odaceloznak, hogy a lehetőségeken belül (annak szélső határáig) kell tevékenykedni, hatni, mítsem törődve a helyzet szerencsés vagy szerencsétlen alakulásával; s a végső elbírálás során nem az álmok és a remények teljeseése, hanem az önrvelés eredményezte erőfeszítés számít. S ez sem idegen a fausti lét megítélésétől: hiszen amit a megöregedett Faust pompás építőmunkának hisz, az valójában sírjának készülte; az életút azonban a szüntelen tevékenység értékének felismerésével teljeseedik ki. S a „munkátlanság” Mephisto kezére játszana; Kölcsey megjegyzése (Munkátlanság a lélek sírja) felfogható úgy is, mint a *Faust* II. részének idézett jelenetével rokon gondolat. Amit itt hangsúlyozni szeretnék, az nem egy esetleges átvétel dokumentálhatósága, hanem a kötelesség-etikának és a munka-étosznak a Goetheével rokonítható gondolata, amely Kölcseynél a nemzeti elkötelezettség vonásaival (s ezen keresztül egy tisztultabb nemzeteszmeével) gazdagszik, és Vörösmarty Mihálynak az 1840-es években alkotott verseiig mutat előre. Ez az elkötelezettség az elvek szilárdságát is jelenti. Csakhogy párosulnia kell a mérlegelés képességével: az áldozat haszonnal jár-e. S ezen a ponton a politikus szólal meg, aki nem híve az értelmetlen áldozatoknak még akkor sem, ha antik példákkal igazolhatók lennének. Szeretve tisztelt barátját, Wesselényi Miklóst inti erre (222. sz. levél, 1838. febr. 14.): „Áldozatot vinni az elvrt? Oly dolog, mi egyikőnk előtt sem idegen. Én elvrt áldoztam fel követésemet; de hízelkedtem magamnak: ez áldozat használt akkor; s lelket ébresztett. Te

²⁵ „Hogyan ismerhetjük meg magunkat? Szemléldéssel soha, ám a cselekvés által nagyon is. Próbáld kötelességed tenni, máris tudni fogod, mi vagy? De hát mi a kötelesség? A nap kívánalma [...] A világ ügyében csak az okos, tevékeny emberek vihettek sokra, kik erejüket ismerik, és azt mértékkel, rátermettséggel használják.” Johann Wolfgang GOETHE, *Wilhelm Meister vándorévei avagy a lemondók*. Ford.: TANDORI Dezső. Bp., 1983. 305, 310. Erősen hiányoznak olyan tanulmányok, amelyek Kölcsey Goethe-olvasmányait rendszereznék.

magad nem egyszer áldoztad fel élted egész nyugalmát; s morális kifejlés lón nem egyszer következése. Ily férjfitől több több (!) áldozatot igazsággal csak akkor várhatunk, ha a közre hasznót árasztthat; áldozatot csak azért, mert más nem találkozik, hogy nekünk plutarchi világba illő önmegtágadással pillanatnyi gyönyört szerezzen: oly kívánság, minél igazságtalanabb alig lehet.” Hajdanában Kazinczy Ferenc töprengett és töprengtetett el a németalföldi eseményeken: mit kinek és mennyit használt Egmont naivitása, könnyelmű jóhiszeműsége, nem ért-e többet Orániai taktikázása.²⁶ A XIX. század első évtizedeinek óvatossági politikája jócskán megváltozott az 1830-as esztendőkre, mikor is nyíltabb konfrontációra került sor, ám a küzdelem kimenetelét 1838-ban Kölcsey nem tudhatta. Az ő kötelesség-felfogása és hatni akarása a lehetőségektől körülhatárolt, az álmok és remények utópiája helyett a fausti cselekvést választja. Ennek fényében az „áldozatok” egy stratégia részévé válnak, nem lehetnek az öncélú ön-apoteózis eszközeivé. Ez a fajta „reálpolitika” a nagyformátumú politikussá érő Kölcseynek egyik legrokonszenvesebb vonása.

A Kölcsey-levelezést ebben a vázlatos áttekintésben is néhány jellemző vonásával szerettem volna bemutatni. A sajtó alá rendező-válogató Szabó G. Zoltán (303.) megkísérli a közölt levelek osztályozását, s abban messzemenőleg egyetérték vele, hogy jelentős hányada nem pusztán és nem is elsősorban „kor- és művelődéstörténeti dokumentum”, mint Kazinczyé. Ennél sokkal személyesebb. Hogy itt feltétlenül (és az első helyen) Cicero és Seneca leveleire kell-e gondolnunk, ebben nem vagyok bizonyos, ehhez alaposabb egybevető elemzés volna szükséges. Annyi tény, hogy az „egyetemes gondolat, az életbölcesség” (Szabó G. Zoltán) sokkal átéltebb, megszenvedettebb tapasztalat, mint Kazinczy hasonló tematikájú levelezésének tanulságai. Kazinczy is bőven merít élete fordulóból, életviteléből, sőt életfilozófiájából egyenes következménye változatos pályájának, az egyes forduló eseményesorából általánosítható következtetést von le, de Kazinczynak az irodalomszervezés eszközeiül fontos a levél, mintegy irodalmi életet pótol levelezésével (ezt sokan és helyesen hangoztatták), s nem utolsósorban több ízben ír úgy levelet, mint aki a címzetten túl a levél majdani üzenetére, a kései olvasóra gondol. Kölcsey leveleinek egy része filozofikusabb a Kazinczyénál (politikussábnak nem mondanám, hiszen Kazinczy — érthető okokból — a háttérben kellett maradnia, számára a politizálás lehetősége 1801 után lényegében megszűnt, viszont a megyei eseményekben, egyháza munkálataiban részt vett. Kölcsey politizálásának időszakára jócskán megváltozott a politizálás jellege, a közvélemény aktivitása). Ez a filozófia azonban személyes ügygév válik. Úgy vélem, nem a „személyes mondandó” emelkedik „egyetemes gondolat”-tá, hanem megfordítva: az egyetemes gondolat töltődik föl személyességgel, a személyes részvétel biztosítja hitelességét. S bár az ilyen típusú levelektől Szabó G. Zoltán általában joggal választja el a „közéleti-politikai levelek”-et (Kazinczynál így nem választhatók szét), névsorából kivenném a Kölcsey — Wesselényi levelezést, amely hangvételében, nem egyszer nemes emelkedettségével inkább különbözik a Kossuthhoz küldött levelektől, mint hasonlít hozzájuk. Sok szempontból a Szemere Pálnak vagy még inkább a Bártfay Lászlónak írt levelekkel mutatnak hasonlóságot, de Wesselényivel más volt a közös téma (s a társadalmi ranglétra más fokán álltak). Ugyanígy a jövőben minden bizonnyal jobban kell (és lehet) rétegeznünk az „irodalmi levelezés”-t, mivel másképpen szól Kölcsey Kazinczyhoz, mint Döbrenteihez (vagy később Toldyhoz és Vörösmartyhoz). S ami itt megfontolást érdemel: a Kölcsey-levelek egy részében körvonalazódik irodalmi polémia; a Kölcsey — Döbrentei levélváltás mintegy kikristályosítani segíti a Csokonai-bírálatot, a 13. számú levélből (Kazinczynak, 1813. szept. 15.) a Berzsenyi-recenzió néhány motívuma világlik elő, s itt — mert nem a nyilvánosságnak szánja — Kölcsey még erőteljesebben fogalmaz, a horatiusi poétikát és Matthissont szegezi Berzsenyi lírájával szembe, és sajnálja, miszerint költőink nem Kunstrichternek is egyben. S itt nem pusztán az esztétikai-bölcseleti képzettséget kéri számon, hanem a correctio iskolás elvét is (miközben Helmezyt is megrója, mivel Berzsenyi verseinek kiadásakor „nemillő szabadságokat vett magának”). Az „iliászi per” is jórészt a

²⁶ FRIED István, *A magyar neoklasszicizmus válaszfűjjei*. It 1987/88. 448–468.

Kölcsey — Szemere Pál — Kazinczy levelezésben zajlott le, mielőtt a nyilvánosság részleteiben is megismerkedett volna Kölcsey jogos sértettsége okaival. Majd aztán az 1830-as években éppen a recenzióktól való tartózkodás, Bajza és Toldy polémikus hadjáratainak helytelenítése kap helyet Kölcsey leveleiben, ítéleteiben tartózkodóbb (ám nem kevésbé szigorú), megfogalmazásaiban tapintatosabb (de véleményét ekkor sem rejtve véka alá), képes távlatból szemlélni a vitákat, a magyar irodalom újabb fejleményeit. Talán saját egykori doktrinérségére gondol vissza a Pyrker-per néhány mozzanatához megjegyzéseket fűzve, így most már Goethével érvel versek prózai fordításának lehetősége mellett (105. számú levél, Bajzának, 1833. ápr. 1.: szinte csodálkozom, hogy a sajtó alá rendező nem lelte meg Rummy Károly György vitacikkének leledhelyét!).²⁷ S ami ugyancsak figyelemre méltó: a *Kritikai Lapok* polemikus írásait Kölcsey nem tartja recenzióknak, viszont a lap egészét „csatapiac”-nak. S bár Bajzát (és Toldyt) Kölcsey sem tántoríthatta el az irodalmi hadviselés kíméletlen formáitól, a Kölcsey-levelek idevonatkozó részletei értékes darabjai a magyar irodalmi gondolkodás történetének. Az „irodalmi levelezés” már csak azért is oly izgalmas egysége a Kölcsey-életműnek, mivel a recenzióktól tartózkodó, a „recensionswesen”-től (!) a Toldyétól eltérő véleményt kialakító Kölcsey véleményét, irodalmi értékítéletét találjuk benne. A 214. számú levél (Szemere Pálnak, 1837. dec. 14.) például Jósika Miklós „románai”-val foglalkozva, állapítja meg: „Francia példány után, hazai színen, csinos előadás, élénk karakterek, viruló nyelv stb. igen kedves jelenet honunkban”. Ez a tömör kijelentés megfajtásra vár: vajon csupán fejlődéstörténetileg számottevő művet méltat-e Kölcsey, vagy az „eposzi” korban már rég nem hívó (a maga eposzkísérletei nem jutottak tovább a néhány sornál), a drámái kor eljövételét az akadémiai pályázatokra beküldött színművek bírálatával segítő irodalmár tartózkodását regisztrálhatjuk-e? A Schlegelék értekezéseiben jártasnak mondható Kölcsey a regénytől várta-e a műfaji szintézist? Maga éppen ebben a néhány esztendőben kísérletezett a prózai epikával ... S a francia minta emlegetése feltétel nélküli dicsőretnek fogható föl? Kérdések, amelyekre az alaposabb elemzésnek kell az elfogadható választ meglesnie. Ezt elősegítendő az alábbiakra hívom föl a figyelmet:

(1) Kölcsey az árral szembeúszván nem Walter Scott regényeit értékelte, hanem verseit! (185. sz. levél, Szemere Pálnak, 1837. jan. 20.)

(2) Victor Hugo munkái megvoltak könyvtárában. Arra a hírré, hogy Szemere Pál az *Hernánit* fordítani készül, Kölcsey újraolvassa. „Nem az, amit én szeretnék, de végtelenül több, mint a Körneri Zrínyi; aztán nyelv és forma tekintetében sok újság.” (228. sz. levél, Szemere Pálnak, 1838. márc. 25.) Egyértelmű elismerésről aligha szólhatunk.

Mindezzel összefüggésben újra felül kell vizsgálnunk olyan kérdéseket, mint Kölcsey és a romantika (Byron fölébe emelte Goethét), illetőleg Kölcsey és a világirodalom (jóllehet a Kölcsey-életművet a világirodalmi kitekintés szempontjából Lukácsy Sándor egy esszéje már áttekintette.)²⁸ Ezek a feladatok megnyugtató módon azonban akkor végezhetőek el, ha egy, az eddigieknél biztosabb szövegű és teljesebb Kölcsey-összkiadás áll majd rendelkezésünkre. Akkor majd a köteleesség — hivatástudat problémakörében is pontosabb megfogalmazásokkal szolgálhatunk, s a levelekből oly nagy erővel sugárzó feladat-teljesítés éthoszána forrásvidékére, esetleges ihlető tényezőire is nagyobb valószínűséggel tudunk utalni. Addig marad a valószínűsíthető feltételezés, a *De officiis* Cicerója, vagy az egy ideig Kölcsey nézeteiben szerepez jutó d'Holbach, például az alábbi kijegyzés: „Ne gyűik semmivé az önnön szeretetet, [me]ly l[eg] jobb motívum a virtusra. Dolgozni fog ez még akkor is, m[ik]o[r] a Derék Férjfü [me]g vettette, üldöztette számkivetetve veszi virtusának jutalmát: becsülni fogja ő [ma]gát, érezni méltóságát, 's örvendeni fog belső nagyságának.”²⁹

Addig azonban olyan feladatok, mint a Kölcsey-levelek irodalmi műfajként besorolása a korszak műfaji rendszerébe, elvégezhetőnek tetszenek. Annál is inkább, mert a kortár-

²⁷ K. G. RUMY, *Patriotische Rüge*. Der Spiegel, 1831. I. 257–261.; *Kritikai Lapok*, 1833. 2: 88–93.

²⁸ LUKÁCSY SÁNDOR, *Kölcsey és a világirodalom*. Nagyv 1963. 1697–1700.

²⁹ *Kölcsey kiadatlan írásai*. 53.

sak közül Vörösmarty (bár akad néhány remekművi levele) nem volt szorgalmas levélíró, és nemigen ambicionálta, hogy szép leveleket írjon. A nála fiatalabbak leveleit végigtekintve a Bajza — Toldy-levelezés mennyiségével és főleg az 1820-as években irodalmi vonatkozásaival a legjelentősebbek közül való, a vasok kötetnyi anyagból nem hiányzik a politikai-közéleti, az irodalmi és az önelemzést tartalmazó levél sem, de hőfokát, retorizáltságát, sentimental-lyrisch hangvételét vagy reformkori emelkedettségét, „líróját” elemezve a Kőlcsey-levelek kiválnak a korszakból, egy nehezen besorolható egyéniség fejlődésrajzát éppen úgy adják, mint egy küzdelem krónikáját. Csakhogy ez a küzdelem nemcsak a körülményekkel folyik, hanem az író-gondolkodó önmagával is csatázik: elfogadja a körülményeket, de csak azért, hogy a küzdelem kereteinek tekinthesse, amelyeken belül kell helytállnia. S míg Kazinczy magánéletének apró rezdüléseiről is beszámol (anyagi természetű bajairól és testi gyengeségeiről, gyermekei egészségi állapotáról és érzelmi élete változásairól), Kőlcsey önmagáról sokat ír ugyan, de keveset árul el, annyit, amennyi a barátokra tartozik vagy tartozhat. Míg Kazinczy leveleiből egy igen részletes és megbízható életrajz rekonstruálható (az anyag bősége hat olykor zavarólag), Kőlcseynek a Kazinczyéhoz hasonló életrajza nemcsak megíratlan, hanem megírhatatlan is. Ezt sajnálhatja a mindenre kíváncsi filológia, de a Kőlcsey-életmű egyik megkülönböztető sajátosságának kell, hogy minősítse az életmű lényegesebb elemeit szintézisbe hozni kívánó Kőlcsey-kutatás. Ugyanis Kazinczy azért is harcolt, hogy íróként, irodalmi értékelőként egyenrangúnak ismertessék el akár a főrangúakkal, ízlésűjtő törekvései mindenképpen a nem születési előjogok alapján választott „jobb lelkek” szövetségét cálozták. Ez az ízlés nemcsak a művészet fentebb berkeiben érvényesült, hanem az életmódot, a hétköznapokat is áthatotta. Az irodalom és az élet kölcsönhatása szabályozta ezt a magatartást, amelynek még oly apró, lényegtelennek tetsző részleteiben is ott kellett tükröződnie az egésznek. Egyetlen jegyzet, egyetlen értelmesen eltöltött perc sem mehetett veszendőbe. Kőlcsey ezzel szemben a hasznosan leélhető élet más formáját alakította ki: az antikok magatartást példáztak a számára (Cicero nemcsak a kötelességekről, hanem a barátságról is útmutató művet írt!); s az irodalom számára ennek a magatartásnak volt érzékeltetője. Ezért érződik az ifjú Kőlcsey lírájában a vágy erre a magatartásra, amely az egyetemest úgy veszi célba, hogy hajtóereje a személyes marad. Ez a személyes azonban nem a hétköznapok Kőlcseyje, hanem a hétköznapokban is a magatartáson dolgozó Kőlcsey. Így a szigorúbb értelemben vett magán szféra nem juthat be sem a lírába, sem a levelekbe, illetve belőle csak annyi, amennyi művé, verssé, alkotássá építhető. A személyes hangvételű levelek nem a magánélet beszámolója, hanem a válságok, a válságok legyőzése, a kétségek és a remények hiteles rajzai, csak megismételhetem: egy magatartás épülésének krónikája.³⁰

S amit a végére hagytam: Kőlcsey szigorú és állandó önvizsgálatának kérdése, változó viszonya a valláshoz, saját vallásához, vallási nézeteinek állandó szembesülése a vallások fölötti, egyetemes erkölcsi (kanti ihletésű?) felfogásával, amelyre szintén sok példát hozhatnánk leveleiből; a kíméletlen önelemzés következtében nem konkrét tettei méretnek meg, még kevésbé legszemélyesebben magán életi viselkedése. Sokkal inkább egy abszolút és kanti értelemben vett „objektív törvény”-hez viszonyítja cselekvésében és cselekvésvágyában megnyilvánuló erkölcsi magatartását; s így nem a neoklasszicista szobrászat fenségével jellemezhető helytállása és kötelességtudata, hanem a kanti maximával: „Handle nur nach derjenigen Maxime, durch die zugleich wollen kannst, daß sie ein allgemeines Gesetz werde.” A kortársak ezért láthatták Kőlcseyt antik héroszként, ezért ábrázolhatta római törvényhozónak Ferenczy István. A leveleiből (is) kirajzolódó gondolatiság azonban az elvont elvek szerint igényt támasztó, a kritika elvét a túlzásig feszítő tudós átféjlődését is

³⁰ Ehhez a kiadatlan jegyzetanyag feldolgozása feltétlenül szükséges lenne. A Solt által (i.m.) és általam elveszítettnek vagy lappangónak vélt *Poëma dramaticum [dimidio macaronicum]* felbukkant a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában. Vö.: SZAUDER József, *Kőlcsey ismeretlen kéziratai. PIM Évkönyve 1963.* 98–98. Ez a „poëma” talán azonos Kőlcseynek emlegetett ifjúkori komédiájával. Ugyanott új adatok rejtőznek Kőlcsey Klopstock-ismeretére vonatkozólag; amely talán nem független Kazinczy Ferentől.

mutatja, amely út végén a *Parainézis* hitvallása fogalmazódik meg. A levelek a gondolati küzdelmet, vívódást, a kétségeken úrrá lévő bölcselőt is elének állítják, aki verseiből lép ki, a *Vanitatum vanitasból*, a *Zrínyi második énekéből* vagy akár a dalszerző versekből: a ritkán megszólaló lírikus leveleivel is jelentkezik, mint ahogy a Kölcsey-lírában fölcsendül a levelek nem egy gondolata.

A kritikai kiadás munkálatai közben minden bizonnyal a levelek teljes hivatkozásanyagára fény derül, a megnevezett és a csupán utalásokban szereplő alkotók, művek beleilleszkednek a Kölcsey-életmű forrásairól szóló stúdiumokba. Mindehhez számottévő segítség Szabó G. Zoltán kötete, amely a Kölcsey-filológia jelentős állomásaként tartható számon.³¹

Bogoly József Ágoston

PÉTERFY JENŐ ELFELEDETT ÍRÁSA LOUIS LIARD BÖLCSELETI MŰVÉRŐL

I.

Irodalomtörténet-írásunk Péterfy Jenő fejlődésrajzának az eddigieknél is pontosabb árnyalatait tudja akkor érzékeltetni, ha a mind ez ideig még ismeretlen vagy elfeledett Péterfy-írásokat is föltárjuk, s kritikátörténeti elemzésüket is elvégezzük.

Péterfy Jenő Louis Liard *La science positive et la métaphysique* c., 1879-ben megjelent főművéről szóló ismertetését egy elfeledett, igazából még föltáratlan, az irodalomkritikai és eszmetörténeti recepciókutatás szempontjából figyelemreméltó századvégi folyóirat, a *Külföld* lapjain fedeztük föl.¹

A századvégi pozitívisztikus tudományeszme kantianus és újkantianus criticista jegyekkel való szembesülési folyamatát nyomon követhetjük az utolsó századnegyed hazai periodikum-irodalmában is.² A pozitívizmus és a rákövetkező irányzatok hazai befogadásának precízebb regisztrálása szempontjából a most közlésre kerülő Péterfy-írás sem lehet

³¹ A kiadás jegyzetanyaga tömörnek, jónak minősíthető. Az alábbiakban néhány következtetésre, figyelmen kívül hagyásra mutatunk rá. Számuk az anyag nehézségi fokát ismerve csekély. A további értelmezéseket segítőnek tesszük meg helyesbítéseinket, kiegészítéseinket. A 62. lapon téves a jegyzetekre utaló számozás; a 109. lapon egyként fordul elő az *Aurora* és az *Auróra* írásmód; a 309. lapon *Erdélyi Magyar Múzeum* áll, szerencsére a 312. lapon pontosan olvasható Döbrentei folyóiratának címe. A 312. lapon a pontos cím: *Handbuch der ungrischen Poesie*; a 322. lapon téves az állítás, miszerint Orczy Lőrinc hozzájárult volna a magyar verselés megújításához, és ez hívta volna föl rá Kölcsey figyelmét, ez a szóban forgó Kölcsey-levélből sem következtethető ki (6. sz. jegyzet); 323.: Szemere Pálnak Vidához írt episztolójá önálló kiadványban is megjelent, Kölcsey bizonyára erre hivatkozott (18. sz. jegyzet); 326.: annálisokban, itt nem évkönyvekben, hanem egyértelműen, mint ahogy másutt helyesen, a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst* című folyóiratban (6. sz. jegyzet); Uo.: *Allgemeine Literatur-Zeitung*. (11. sz. jegyzet) Csakhogy melyik? A bécsi? A jénai – lipcei? Bizonyos, hogy a halle – lipcei? 329.: Macphersont, azaz Ossziánt nemcsak és talán nem elsősorban a romantika hívei kedvelték, hanem az ifjú Goethe, a bécsi Denis, Batsányi, Kazinczy is (3. sz. jegyzet); 333.: Schedius Lajos nem volt nyelvész (51. sz. jegyzet), s talán megemlíthető lett volna, hogy Szemere Pál mily sokat tanult tőle. 336. 6. sz. jegyzet Goethe színművére, a *Tasso*-ra utal, pedig itt Kölcsey Tasót látszik idézni. Itt jegyzem meg, hogy Goethe színművének egy jegyzetben adott értelmezése pontatlan (320. 5. sz. jegyzet). 342.: Theodora (Manoli-Popovics) nem volt Vitkovics Mihályal megesküdve (10. sz. jegyzet). Sajtóhiba, hogy Bodolay Gy. áll G. helyett (363. 1. sz. jegyzet).

¹ A *Külföld* c. folyóirat kritikátörténeti föltárását és elemzését egy következő dolgozatban adjuk.

² Vö. MEDVECZKY Frigyes, *Kant főművének történeti jelentősége és hatása*. BpSz 1882. 343–365., különösen: 353., 361., 363.; Dr. SZÉKELY István, *Bölcsélet és természettudomány*. Bölcséleti Folyóirat, 1888. 190–213., különösen: 195–196.